

УДК 94(436+439)»1871/1901»

ФЕДЕРАЛІСТСЬКІ ПРОГРАМИ А. ДОБРЯНСЬКОГО ЯК ШЛЯХ РОЗВ'ЯЗАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ПИТАННЯ У ГАБСБУРЗЬКІЙ МОНАРХІЇ (1871 – 1901 рр.)

Майор Р.І. (Кам'янець-Подільський)

У статті проаналізовано генезу та розвиток федералістських поглядів талановитого політичного й громадського діяча XIX ст. Адольфа Добрянського. Розглянуто його бачення розв'язання національного питання в Австро-Угорській монархії у 1871 – 1901 рр.

Ключові слова: А. Добрянський, федералізм, федерація, національна автономія, політична програма (проект), Габсбурзька монархія.

В останній третині XIX – на початку XX ст. політична ситуація в Австро-Угорщині характеризувалася постійно наростаючим загостренням національної проблеми та міжетнічних антагонізмів, які, у випадку їх невіршеності, могли привести до розпаду монархії Габсбургів. Для збереження своєї цілісності остання мала якнайшвидше розв'язати наявні проблеми, максимально враховуючи при цьому права та інтереси різних народів держави. Однак, такий демократичний підхід до врегулювання національного питання рано чи пізно призвів би до того самого результату, що і в першому варіанті – розпаду дуалістичної монархії, оскільки при відсутності тиску з боку влади з часом серед національних меншин цілком природньо посилювалися б тенденції та прагнення до самостійного розвитку, до створення незалежних держав, а допустити цього ні Будапешт, ні Відень не бажали. У зв'язку з цим ініціатива у

розробці політичних програм розв'язання національного питання та створення демократичних умов для розвитку різних народів імперії належала переважно провідним політичним та громадським діячам, які були представниками національних меншин, а не влади. Одним з них був видатний русин А. Добрянський, політичні погляди та концепції якого займають одне з чільних місць у суспільно-політичній думці Центрально-Східної Європи XIX – початку XX ст.

Порушена автором статті проблема не була предметом спеціального наукового дослідження ні українських, ні зарубіжних учених. В історичній літературі є лише кілька згадок про федералістські ідеї А. Добрянського у 1871–1901 рр. [3, с.110, 132-133, 141; 7, с. 336]. Тільки російський історик Ф. Арістов, вивчаючи літературну спадщину закарпатського будителя, у своїй роботі коротко подав основні положення його політичних програм, шляхом цитування

їхніх окремих частин [2, с.164-165, 187-190, 223-224]. Вчений також підкреслив, що А. Добрянський у залежності від політичних умов епохи у національному питанні відстоював мінімальну або максимальну програму й акцентував увагу на тому, що, з точки зору державного права, політична програма 1885 р. є проектом не національної (як її трактував автор), а територіальної автономії [2, с.223-224]. У зв'язку з важливістю розуміння складнощів розв'язання національного питання в Австро-Угорщині, місця та ролі федералізму у тогочасній суспільно-політичній думці Центрально-Східної Європи, зв'язку федералістських концепцій з ідеологією національно-визвольних рухів, а також з відсутністю належного висвітлення порушеної автором проблеми в історіографії, виникає необхідність її комплексного вивчення.

Мета цього дослідження полягає у тому, аби детально проаналізувати федералістські концепції А. Добрянського на основі розроблених та написаних ним упродовж 1871–1901 рр. політичних програм (проектів) та публіцистичних праць; з'ясувати причини вибору русинським політиком саме федералістської моделі перебудови Австро-Угорщини, як шляху розв'язання національного питання в імперії; розглянути передумови та засади перебудови центральноєвропейської держави з дуалістичної монархії на федерацію рівноправних національних автономій.

За ідейними політичними переконаннями А. Добрянський належав до числа австрійських федералістів, які у середині XIX – на початку XX ст. виступали за перебудову монархії Габсбургів на федеративних засадах. Посідаючи чільне місце серед представників інтелектуальної еліти Австро-Угорщини, він прагнув розробити проект перетворення центральноєвропейської імперії на державу, побудовану на демократичних і федеративних основах. Будучи добре обізнаним із суспільно-політичними реаліями своєї епохи та переконаним у безперспективності полінаціональної імперії, політик свідомо зупинився на виборі федералістської моделі державного устрою, яку на той час вважав оптимальною. На його думку, за відповідних політичних та правових умов нації зможуть у повній мірі реалізувати свої національні та політичні права у рамках багатонаціональної федеративної держави, перебуваючи в ній у якості автономій, побудованих за національним принципом [8, с.22-23].

Позиція А. Добрянського у виборі федералістської моделі повністю співпадала з поглядами таких представників ідеї австрійського федералізму, як Л. Кошут, К. Реннер, О. Бауер, О.Ясі, Ф. Фердинанд, А. Поповічі та інших, погляди яких відзначалися не тільки спільністю точок зору і загальнотеоретичних підходів, а й істотною розбіжністю у

принципах формування федерації та компетенції її окремих суб'єктів. Особливість політичної концепції русинського діяча полягала у тому, що у ній одночасно поєднувалися елементи програм двох сторін: прихильників і репрезентаторів ідеї федералізму, з однієї сторони, та захисників монархічних ідей, з іншої. Він виступав за перетворення Австро-Угорщини у федеративне державне утворення, побудоване на основі національних автономій, і в той же час відстоював ідею збереження територіальної цілісності монархії, не допускаючи виокремлення у майбутньому з її складу національних автономій та перетворення їх на самостійні незалежні держави [8; 1, с.6-7]. Таким чином, А. Добрянський належав до числа прихильників концепції австрославізму – програми, яка передбачала перетворення Австрійської (з 1867 р. Австро-Угорської) імперії на федерацію рівноправних народів під скіпетром династії Габсбургів [9, с.66].

Після завершення парламентської діяльності у 1868 р. А. Добрянський вперше торкнувся ідеї перебудови Австро-Угорської імперії на федерацію рівноправних національних автономій на початку 1870-х рр. У «Проекті політичної програми для Русі австрійської», розробленому 1871 р., талановитий політик накреслив основні лінії федеративної перебудови монархії Габсбургів. Даний проект не містив доведеної федеративної концепції оскільки його основна увага приділялася розв'язанню власне «українського питання», а не національного питання в імперії у цілому. Автор проекту перевагу федеративної форми державного устрою для Австро-Угорщини бачив у тому, що вона: по-перше, найбільше відповідає її Конституції, національно-політичним правам і стремлінням різних націй, які населяли монархію [8, с.22-23]; по-друге, дозволяла здобути важливі умови для відносної національної самостійності в політичній, культурній, соціальній, економічній та інших сферах; по-третє, допомогла б монархії використати їх розвиток і стати сильною державою [8, с.24]. Вибір на користь федералізму аргументувався також негативним ставленням слов'янських народів (русинів, чехів, поляків, сербів, словаків та хорватів) до дуалістичної системи державного управління, так як вона базувалася на основі забезпечення інтересів німецько-угорської меншості (близько 14 млн. населення країни), а не на законному принципі слов'яно-романської більшості (близько 20 млн. населення) [8, с.20]. Крім цього, А. Добрянський був переконаний у відсутності необхідності державної самостійності для національних меншин монархії й вважав, що політична незалежність перетворить їх на «беззахисні», «лише за зовнішніми ознаками самостійні держави» [1, с.6-7].

Розглядаючи підстави перетворення монархії із дуалістичної держави на федерацію, побудовану за національним принципом, А. Добрянський вважав, що найкращим варіантом у процесі переходу від дуалістичної форми правління до федеративної є розширення прав національних автономій, передусім компетенції їх адміністративних інституцій: крайових сеймів та виділів, повітових і громадських рад тощо. На його думку, це дозволило б поступово перейти до нової форми державного управління не викликаючи різкої реакції з боку влади [8, с.24].

Вибір федерації, як нової форми державного устрою, був здійснений А. Добрянським не випадково. Розробляючи ту чи іншу політичну програму, він завжди прагнув якнайповніше врахувати той теоретичний та емпіричний зарубіжний досвід, який у його час був зразковим при побудові демократичної держави. У зв'язку з цим, ефективність розробленої політичної програми мала визначатися досвідом тих країн, які вже апробували плюси і мінуси федералістської моделі політичного устрою на практиці. Серед таких держав на першому місці для нього, як і для іншого талановитого українського політичного теоретика М. Драгоманова [6, с.418], була Швейцарія [8, с.22-23], яка в той час за рядом важливих критеріїв: рівнем розвитку демократії, законодавчими гарантіями основних прав і свобод людини і громадянина, загальними показниками суспільно-політичного розвитку, дійсно входила до числа найкращих у світі [6, с.418].

На нашу думку, другий фактор що вплинув на вибір федерації, який символізував і зміну підходу А. Добрянського до розв'язання «русинського питання» в Австро-Угорщині, полягав у тому, що, бачачи зростання негативних національних, політичних та культурних процесів у західноукраїнському регіоні, та піддавши попередній досвід розробки й реалізації політичних проектів критичному аналізу, він прийшов до висновку про неможливість вирішення «українського питання» ізольовано від аналогічних проблем інших національних меншин монархії Габсбургів. Такий підхід, у свою чергу, дозволяв заручитися підтримкою національно-політичних лідерів інших народів, які також активно виступали за розв'язання національного питання.

Після проекту 1871 р. проблеми адміністративно-територіальної перебудови Австро-Угорщини А. Добрянський торкнувся у праці «Про сучасне релігійно-політичне становище австро-угорської Русі» (1885 р.) [4]. У ній автор акцентував увагу на тому, що найкращим засобом розв'язання міжнаціональних конфліктів у монархії є заміна обласних автономій національними, за що, зокрема, виступали німці, словаки, словенці, хорвати, серби, румуни та

русини, які разом становили 2/3 населення монархії [4, с.19-20]. Політик різко критикував австро-угорський компроміс 1867 р., відповідно до якого Австрія перетворювалася у дуалістичну Австро-Угорську монархію, де Угорщина отримала повну самостійність у внутрішніх справах, при збереженні на рівні загальноімперського уряду лише питань зовнішньої, військово-морської та фінансової політики, оскільки він забезпечував панування некорінних народів над автохтонними етносами [4, с.23]. А. Добрянський наполягав на необхідності ліквідації домінування у державі угорців та поляків, позаяк ті проводили політику тотальної асиміляції – мадяризацію та полонізацію – інших національностей [4, с.25]. Особливо критично автор ставився до угорців, яких називав «напівдиким плем'ям» [4, с.23], «малочисельним і мізерним по собі народом мадярським угротатарського походження» [4, с.16].

Ця книга мала великий резонанс серед слов'янських народів Австро-Угорщини і була предметом усестороннього обговорення на сторінках їх періодичних видань. Польські газети на своїх шпальтах помістили з неї цитати, чеські – присвятили їй ряд статей, а у віденському тижневику «Parlamentarier» були поміщені погляди на це питання: словенців, чехів, сербів, а також відомого французького політика-республіканця, масона Жюльє Феррі. Все це змусило А. Добрянського більш детально висловитися щодо порушеного у роботі національного питання в Австро-Угорській імперії [2, с.187], що він і зробив того ж 1885 р. у політичному проекті під назвою «Programm zur Durchführung der nationalen Autonomie in Österreich» («Програма для реалізації національної автономії в Австрії») [10]. У ньому, на відміну від проекту 1871 р., де русинський політик лише частково торкнувся питання перетворення Австро-Угорщини із дуалістичної держави у федерацію національних автономій, це питання було висвітлене детально та комплексно.

На думку автора програми, побудова федеративної держави на принципі національно-територіальних автономій мала виключити формування нових міжетнічних антагонізмів та проведення однією з націй шовіністичної політики по відношенню до іншої. Адже добре усвідомлював, що створення федерації на основі автономій існуючих коронних областей не розв'яже національного питання, а ще більше поглибить його. Саме тому виступав з ідеєю поділу федерації на автономні адміністративно-територіальні одиниці, які б формувалися на основі національного принципу. За його проектом, Австрія, після ліквідації коронних областей, мала поділитися на наступні національно-адміністративні райони (нім.: nationale Verwaltungsbereiche): 1) Німецький (складався б із ко-

ронних областей Нижньої і Верхньої Австрії, Зальцбурга, Тіроля і Форарльберга, та з безпосередньо межуючими з цими коронними областями суцільно заселених німцями частин Чехії, Моравії, Каринтії і Штирії); 2) Південнослов'янський (охоплював би Далмацію і Крайну, Істрію, Трієст, Графство Гориця (Горицію) і Градишка, слов'янські частини Каринтії і Штирії); 3) Чеський (включав би слов'янські частини Чехії, Моравії і Сілезії); 4) Польський (повинен складатися із великого воєводства Освенцімського і Заторського, Західної Галичини); 5) Галицько-руський (охолював би неопольчену частину Галичини і Буковину); 6) Віденський (формувався б із Відня і його передмістя) [10, с.59-60; 2, с.188].

В програмі передбачалося, що після ліквідації дуалізму до ряду національно-адміністративних районів будуть приєднані додаткові території: а) до Німецького – Візельбурзький комітат, велика частина Айзенбурзького (угор. Ваш) та Оденбургського (сучасний Шопрон) комітатів (тобто суміжні з Нижньою Австрією частини Угорщини, суцільно заселені німцями); б) до Південнослов'янського – Хорватію і Словенію, м. Рієка (Ріка, Фіуме), слов'янські частини комітатів Зала й Ваш (Айзенбург), сербську Воєводину (в тих кордонах, що були визначені за міністерства О. Баха), Боснію і Герцеговину; в) до Чеського – комітати Угорщини, які повністю заселені словаками, через що ще в міністерстві О. Баха й утворювали окрему Презбурзьку адміністративну область Угорщини; г) до Галицько-руського – землі північно-східної Угорщини (Закарпаття), за виключенням румунських частин Мараморощського і Угочанського комітатів [10, с.60].

Відповідно до проекту, після скасування дуалістичної системи, мали сформуватися ще два національно-адміністративні райони: Румунський (охоплював Семиграддя в тих кордонах, у яких воно знаходилося при міністерстві О. Баха, та існуючі в той же час комітати Арадський, Південно-Біхарський, Сатмарський і Чанадський з румунськими частинами колишнього Військового кордону, Бекешського, Темешського, Мараморощського, Угочанського комітатів і Буковини) та Угорський, територія якого визначалася сама собою [10, с.61].

За програмою А. Добрянського, в кожному з восьми національно-адміністративних районів передбачалося утворення окремого парламенту (ландтагу) та намісництва. У Відні до того ж мав бути створений магістрат, до складу якого мали входити представники передмістя. Компетенція ландтагів залишалася у попередніх рамках або звужувалася, проте лише за умови збереження однакових повноважень для всіх сеймів. Автор програми визнавав, що не бажаним є обмеження компетенції ландтагів у спра-

вах, які торкаються національності: мови, церкви та школи [10, с.61; 2, с.189].

Крім районних ландтагів, передбачалося скликання й окружних сеймів [3, с.133] у тих адміністративно-територіальних районах, де було неможливо уникнути збереження великих та однорідних іншомовних «островів». Окружні сейми мали вирішувати ті сеймові справи, які внаслідок суттєвих відмінностей між інтересами національної більшості та меншості не могли б об'єктивно розглядатися районними сеймами чи призводили б до порушення прав меншості. Поряд з окружними сеймами мали також діяти окружні уряди, аналогічні тим, що існували на початку 1850-х рр. в міністерстві О. Баха [2, с.189]. Реалізація такого проекту дозволила б забезпечити захист прав та інтересів не лише окремих національностей у їх автономіях, але й гарантувала б захист на їх території прав національних меншин, що не врахував у своїй федералістській концепції навіть на початку ХХ ст. угорський політик О. Ясі [5, с.130]. А це, у свою чергу, яскраво демонструє наскільки демократичною та глибоко обдуманною була національно-політична програма русинського діяча, котрий за широтою та глибиною свого мислення показав себе політиком європейського, а не провінційного, регіонального масштабу.

Востаннє один із найталановитіших політичних теоретиків Центрально-Східної Європи торкнувся висвітлення національного питання у Габсбурзькій монархії у статті «Де вихід?», опублікованій німецькою та російською мовами 1901 р. у всеслов'янському журналі «Славянській Вісник» [1]. У віці 83 роки він, як і раніше, принципово притримувався позиції необхідності перетворення Австро-Угорщини на федерацію національних автономій. Вкотре вказував на те, що всі нації монархії Габсбургів добиваються забезпечення і розвитку не лише своєї мови, але й національності в цілому [1, с.3], й, констатуючи надзвичайно складне внутрішньополітичне становище в державі, підкреслював, що лише національна автономія змогла б вберегти монархію від розпаду [1, с.6]. Ця стаття не містила нових поглядів на національне питання й була радше коротким підсумком попередніх, більш як 50-річних, пошуків шляхів розв'язання національного питання в Австрійській (Австро-Угорській) імперії.

Підводячи підсумки зазначимо, що федералістські концепції А. Добрянського посідають чільне місце в суспільно-політичній думці Центрально-Східної Європи ХІХ – початку ХХ ст. У них віддзеркалені пошуки відповідей на найбільш гострі та актуальні запитання, які ставилися громадсько-політичним життям Габсбурзької монархії та національними рухами національних меншин, котрі проживали на її теренах. Діяльність А. Добрянського, як одного з

провідних теоретиків центральноєвропейського федералізму, пов'язана з прагненням дати політичним лідерам та громадськості Габсбурзької монархії таку політичну програму розв'язання національного питання, яка б, з одного боку, у повній мірі враховувала досвід минулого, а з іншого, відповідала сучасним національним стремлінням та правам різних народів імперії. Політик чітко визначив передумови та засади перебудови Австро-Угорщини з дуалістичної монархії на федерацію восьми рівноправних національних автономій, сформованих за національним, а не адміністративним принципом. Така система адміністративно-територіального поділу дозволила б забезпечити захист прав та інтересів окремих національностей в їх автономіях, а спеціальна система державних органів управління гаранту-

вала захист на їх території прав невеликих груп національних меншин.

Концепції федералізму на той час не користувалися підтримкою, а часто викликали й гострий спротив у представників урядових кіл Австро-Угорщини. Хоч федералістські концепції, висунуті А. Добрянським, і відповідали ідеї австрославізму, визнавали за доцільне збереження територіальної цілісності монархії та користувалися значною популярністю серед слов'янських народів, вони, на жаль, не отримали підтримки ні від Відня, ні від Будапешту. Та навіть за відсутності реалізованості федералістської програми русинського політичного діяча, його внесок у розв'язання національного питання у Габсбурзькій монархії, від цього не зменшується.

1. Аидинъ. Где выходъ? Wo hinaus? // Славянскій Векъ. – Вена, 1901. – №14. – С. 2-8.
2. Аристовъ Ф.Ф. Карпато-русскіе писатели. Исследование по неизданнымъ источникамъ: Въ трехъ томахъ. Томъ I. – М.: Галицко-русское общество въ Петрограде, 1916. – 304 с.
3. Добош С. Адольф Иванович Добрянский: Очерк жизни и деятельности / Степан Добош. – Пряшев, 1956. – 168 с.
4. Добрянскій А.И. О современномъ религіозно-политическомъ положеніи Австро-Угорской Руси / А.И. Добрянскій. – Москва: Изданіе П.Ф. Левдика, 1885. – 52 с.
5. Копысь Т. Из истории венгерского федерализма (Оскар Яси и его концепция федерального переустройства придунайского региона Европы) / Тадеуш Копысь // Европа: Журнал Польского института международных дел. – Т. 2. – 2002, – № 4 (5). – С. 123-154.
6. Круглашов А. Драма інтелектуала: політичні ідеї Михайла Драгоманова / Анатолій Круглашов. – Чернівці: Прут, 2000. – 488 с.
7. Пап С. Історія Закарпаття / о. Степан Пап. Том III. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2003. – 648 с.
8. Проект политической программы для Руси австрийской. – Львовь: Ставропигійскій институт, 1871. – 44 с.
9. Тейлор А. Дж. П. Габсбурзька монархія 1809 – 1918. Історія Австрійської імперії та Австро-Угорщини / А. Дж. П. Тейлор. – Львів: Класика, 2002. – 268 с.
10. Programm zur Durchführung der nationalen Autonomie in Österreich (Von einem Slaven). – Wien: Verlag des «Parlamentär», 1885. – 167 s.

РЕЗЮМЕ

ФЕДЕРАЛИСТСКИЕ ПРОГРАММЫ А. ДОБРЯНСКОГО КАК ПУТЬ РЕШЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНОГО ВОПРОСА В ГАБСБУРГСКОЙ МОНАРХИИ (1871–1901 гг.) **Майор Р. И.** (Каменець-Подольскій)

В статье проанализированы генезис и развитие федералистских взглядов талантливого политического и общественного деятеля XIX в. Адольфа Добрянского. Рассмотрены его видение решения национального вопроса в Австро-Венгерской монархии в 1871 – 1901 гг.

Ключевые слова: А. Добрянский, федерализм, федерация, национальная автономия, политическая программа (проект), Габсбургская монархия.

SUMMARY

FEDERALIST PROGRAMS OF A. DOBRIANSKY AS SOLUTION OF THE NATIONAL QUESTION IN THE HABSBURG MONARCHY (1871 – 1901)

R. Mayor (Kamyanets-Podilsky)

The paper explores the genesis and development of talented federalist political views and public figure of the nineteenth century. Adolf Dobriansky. Considered his vision of solving the national question in the Austro-Hungarian Empire in the years 1871-1901.

Key words: A. Dobriansky, federalism, federation, national autonomy, political program (project), Habsburg monarchy.